

УДК 21:14

**ЕСХАТОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА,
АБО У ПРОСТОРІ ІСНУЮЧИХ ПІДХОДІВ
ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЙ
(СТАТТЯ ПЕРША)****ESCHATOLOGICAL PROBLEMS,
OR WITHIN THE EXISTING APPROACHES
AND INTERPRETATIONS
(ARTICLE ONE)****Бредун І. В.,**

доктор філософських наук, доцент, професор
кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін,
Харківський національний університет
будівництва і архітектури (Харків, Україна),
e-mail: bredun@i.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-5287-0951>

Bredun I.,

Doctor of Philosophy sciences, professor, Kharkiv
National University of Construction and Architecture
(Kharkiv, Ukraine), e-mail: bredun@i.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-5287-0951>

У статті автор проводить послідовне виокремлення та аналіз існуючих підходів до теми есхатології. У межах різних картин світу виявляє зміст, смислові рівні актуалізації теми, авторські інтерпретації. Проводиться реконструкція та огляд есхатологічного простору культур, есхатологічних матриць в історії західноєвропейської філософії та вияв релевантних для даного дослідження ідей та підходів. Виявляється специфіка осмислення історико-філософських, теологічних, теософських, релігійно-філософських та наукових репрезентацій есхатології.

Ключові слова: підходи, есхатологія, ідея, утопії, індивідуальна, Всесвітній.

In the article the author conducts a consistent identification and analysis of existing approaches to the topic of eschatology. Within different pictures of the world reveals the content, semantic levels of actualization of the topic, author's interpretations. The eschatological space of cultures, eschatological matrices in the history of Western European philosophy is reconstructed and reviewed, and ideas and approaches relevant to this study are identified. The specificity of understanding of historical-philosophical, theological, theosophical, religious-philosophical and scientific representations of eschatology is revealed.

Keywords: approaches, eschatology, idea, utopias, individual, World.

Актуальність. Кожна епоха, овіяна певною духовною культурою, виробляла свою неповторну картину світу, культивувала систему цінностей, сенсожиттєвих орієнтирів, ідеологічних установок та пріоритетів, які формували індивідуальні світи. «Духовні моделі» людства у макро- (соціуму) та мікро- (людина) вимірах виконували найвагоміші, різновекторно-направлені функції своєї епохи, відображали віяння та чаяння людей, «фіксували» рівень матеріальної та духовної культури, задовольняли потреби світської та релігійної свідомості, надихали передових представників інтелектуальної еліти на нові відкриття, прогресивні думки, виступали «механізмом» регулювання стосунків між людьми, конфесіями, культурами, виконували функцію оновлення та еволюції людської цивілізації, були її ідейним підґрунтям. Саме це підтверджує актуальність звернення до теми дослідження, його направленість на виявлення, переосмислення та культивування

духовних цінностей, які були закладені у світовий фундамент, «скарбницю» всезагального храму духовності людства. Останній все частіше ґрунтується виключно на світській (науковій), а не на духовно-релігійній картині світу. Реконструкція есхатологічних моделей релігійних традицій відкриває шлях до універсалізації цінностей духовного рівня, яким під силу здолати низку сучасних проблем загальнолюдського (принцип релятивізації моралі, нівелювання моральних доктрин; соціальної та економічної нерівності в світі; гармонізації матеріального і духовного, тобто морального, інтелектуального, релігійного блага та ін.) та індивідуального змісту.

Першочерговою метою є реконструкція та огляд есхатологічного простору культур, есхатологічних матриць в історії західноєвропейської філософії через вияв релевантних для даного дослідження ідей та підходів.

Есхатологічні теми та ідеї присутні у всіх міфах народів світу (в тому числі і стародавніх слов'ян). Праці відомих фахівців з історії слов'янства, релігієзнавців, складають інтелектуальні надбання вітчизняної культури, віддзеркалюють мотиви есхатологічної проблематики: Л. Філіпович, А. Колодного, В. Горського, А. Бичко, М. Попович, І.Огієнко, В. Єленського, В. Лубського, О.Сагана, П. Яроцького та ін. Есхатологія розглядається нами як складова філософії та теологічного мислення. Засадничу джерельну базу есхатології Долі складають міфологічна есхатологія стародавнього Єгипту, Індії, Ірану, стародавньої Греції та Риму.

Міфологічний контекст есхатологічних уявлень презентувала міфопоетична свідомість античного світу, література римських поетів Горация, Персія, Овідія, Вергілія, Гомера, Гесіода, Плутарха, Піндара. Тема Долі пронизує «Поєми Орфея». Вона окреслює Долю людства, розкриває епохи його існування та причини страждань в «Олімпійських одах» Піндара [5]. Міфологічний контекст есхатологічної проблематики презентують праці М. Еліаде. Доречно згадати, що саме М. Еліаде запропонував розрізнити дві форми прояву есхатологічних тем та ідей: міфологічні та історичні типи есхатології. В міфології есхатологічні уявлення концентруються на темі великого потопу, Атлантиди (вперше про неї став говорити Платон), катастроф в історії існування землі, циклів та періодів в її бутті, періодичних руйнувань та відновлень (Геракліт). Міфологія стародавньої Індії носила космологічний характер (в ній йшлося про існування Космосу, яке осмислювалось як «століття Брами»).

Релігійну гілку розвитку есхатологічної проблематики презентують погляди християн, богословський дискурс епохи Середньовіччя, які представляють отці церкви різних часів, апологети (Арістид, Юстина, Євсевія, Татіана, Кипріяна Карфагенського, Климента Олександрійського, Тертуліана, Філона Олександрійського та ін.). Додатково підкреслимо, що тема Долі пронизує тексти яскравих представників ранньої та пізньої патристики. Серед них: Оріген, Лактанцій,

Мefeldий, Вас. Великий, Григорій Богослов, Григорій Нисський, Іоанн Златоуст, Августин Блаженний, Псевдо-Діонісій Ареопагіт, Максим Сповідник, Боецій, Абеляр, Мейстер Екхарт, Фома Аквінський, Микола Кузанський, Сен-Мартен та ін.

У межах богословської думки (з самого початку її виникнення та формування, тобто перших віків і до «логічного» оформлення у вигляді догматів Церкви) поступово формуються та розкриваються теми, які стосуються есхатологічних роздумів та були характерні для епохи Середньовіччя. Так, отці Церкви у своїх текстах розмірковували про рух всього існуючого буття. Ці ідеї ми зустрічаємо у текстах Миколи Кузанського, Ф. Аквінського, Григорія Нисського. Отже, закладається тема Долі Всесвіту та його представників, які вписані у певні закони буття. Доля світу усвідомлюється як Всесвітня драма, яка презентує перехід від стану «падіння» до досконалості. Про це писав Тертуліан. Тема Долі розповсюджується у межах філософської думки богословів на їх роздуми про ієрархію небесних істот, про душі та їх воскресіння у кінці часів та ін. Оріген в своїй праці «Про Початок» писав про божественну реальність та земну. Останні він осмислював як такі, в яких розгортається Доля всіх істот. Тема індивідуальної есхатології (про Долю душі наприкінці часів) присутня у текстах Тертуліана, Філона Олександрійського, Іринія, Максима Сповідника, Іоанна Златоуста. Тема Долі не мислиться богословською свідомістю поза станів «у душі» апостолів, святих. Це стосується також і філософських роздумів християн про сон. У межах останнього душа подорожує в світ небесний та повертається до земного світу. Про це писали в своїх текстах Філон Олександрійський, Д. Ареопагіт, Ісак Сиріянин, Іоанн Ліствичник, Гр. Палама, Серафим Саровський та ін.

Новий Завіт осмислюється як фундаментальне джерело есхатології християн. Сміслові навантаження християнської свідомості «концентрується» на апокаліптиці, на розкритті постаті антихриста (на темах месії, Христа, кінця світу та ін.). Відомі тлумачення апокаліпсису Іоакімом Флорським.

Есхатологічна проблематика представлена у ранньому протестантизмі в есхатології М. Лютера.

У XX ст. означена тема набуває свого поширення у США. Есхатологічна проблематика складає основу світогляду представників Церкви Ісуса Христа святих останніх днів, розкривається у вченні про кінець світу свідків Єгови, а також руху New Age.

Історичний вимір осмислення есхатології презентують дослідження таких авторів як: І. Акулова, О. Барабаш, Ю. Ломоносов, Ф. Петров та ін. Цікаво, що дослідження останніх презентують ідею «кінця історії» у її співвіднесенні з глобальними проблемами людства, науковими прогнозами, міфологією та релігійною есхатологією [2; 10; 1].

Цікавими, на наш погляд є відстеження трансформацій есхатологічних настроїв в історії культур.

Як підкреслюють дослідники, останні поєднуються з темою теократії (розчаруваннями). Йде мова у тому числі і про традицію старообрядництва. Переформатуючи думку про нього зазначимо загальну тенденцію історії, коли певне царство (у нашому контексті як форма правління) перестає усвідомлюватись як віддзеркалення Царства Божого, то після цього настає автоматична «спідміна» (на рівні свідомості), воно починає сприйматись як царство антихриста [1].

Теософська література в контексті есхатологічної проблематики. Активно тема есхатології Долі знайшла своє віддзеркалення у концепціях видатних теософів XIX–XX ст.: О. Блаватської, А. Безант, М. Ладиженського, Папюса, М. Реріх, О. Реріх, К. Дюпреля, Р. Штейнера, Е. Шюре та ін. Тема Долі цікавить теософську думку на всьому протязі історії її існування. Вона стає невід'ємним елементом християнсько-теософської картини світу Я. Бьоме та Е. Сведенборга. Е. Сведенборг розширює уявлення людства про його Долю та Долю істот, які населяють Всесвіт. Про це йдеться в його праці «Земля у Всесвіті» [6]. У своїх текстах він розкриває не тільки загальний, але й індивідуальний вимір втілення теми есхатології Долі, тобто есхатологію Всесвітню та есхатологію індивідуальну. Так, у контексті останньої, він писав про духів та їх життя у Всесвіті (в своїй праці «Про небеса, про світ духів і про пекло»). Цікаво, але тема Долі торкається також і тих душ, які досягли досконалого стану (божественного), тобто святих [7].

Його цікавили філософські питання (світоглядного рівня) про Долі людської душі: що відбувається з душею після смерті тіла? Які шляхи вона долає у своїх мандрах по небесному світі? Коло його містичних роздумів поширювалось і на розкриття есхатологічно навантаженої теми Суду у кінці часів. Про це йдеться у праці «Про Останній (страшний) Суд: Тлумачення на пророцтві» [8]. Е. Сведенборг окреслює тему Долі Спасителя. Він розмірковує про втілення та Друге Пришестя Христа. Доля людства безпосередньо залежить від Творця. В своїх текстах мислитель писав про присутність Отця у світі. Отже, тема есхатологія Долі представлена широко в його працях. Останні є цікавим виміром в переосмисленні та перевідкритті теми Долі під нашим кутом зору (її історії виникнення та еволюції). Ми згодні з думкою та інтелектуальними розвідками Л. Компанієць, яка розкриває в своїх працях тему вічних колообігів буття (у контексті своєї теми) [3]. Під цим кутом зору тема Долі, на нашу думку, охоплює Всесвіт (духовно-тілесний), всі види та типи сутностей, які його населяють. Тема Долі (в першому прочитанні текстів теософів) намічає виміри своєї актуалізації, які стосуються Долі Синів Творця, Землі (як планети та інших планет), людських душ, духовних сутностей та ін.

Всесвітньо відома теософ А. Безант продовжує за О. Блаватською розкриття теми есхатології Долі. Вона присвячує цілу низку своїх праць темі Долі людської душі, історії виникнення та

«становленню» людства (його еволюції). Розкриває засадничі теми світоглядного рівня (цінність життя, мета існування, Доля душі у духовному та земному світі та ін.), які потребують подальшої нашої дослідницької уваги.

Тема індивідуальної есхатології (Долі душі у фізичному та земному світі) розкривається у текстах Е. Папюса та Р. Штейнера. Вона торкається також їх філософських роздумів про Долю Христа, та стани, які він переживав.

Історико-філософський та науковий дискурс щодо есхатологічної проблематики. До теми есхатології Долі зверталися такі визначні філософи різних часів, автори як Гомер, Левкіпп, Фалес, Демокрит, Ксенофан, Парменід, Сократ, Геракліт, Емпедокл, Піфагор, Платон, Аристотель, Арістід, Філон Александрійський, Плотін, Порфирій, Прокл, Татіан, Тертуліан, Ориген, Лактанцій, Діонісій Ареопагіт, Августин, Григорій Богослов, Григорій Ниський, Іван Богослов, Фома Аквінський, Мейстер Екхарт, Микола Кузанський, Дж. Бруно, Г. Лейбніц, Ф. Шеллінг, Б. Паскаль, А. Шопенгауер, Тейяр де Шарден П., Д. Юм, М. Бердяєв, Вл. Соловйов, П. Флоренський, М. Лоський, Д. Юм, М. Ф. Федоров та інші, але вивчення цієї проблеми в їхніх працях мало не систематичний, а фрагментарний характер.

Окремо слід підкреслити, що до окремої форми есхатології вчені відносять також марксизм та філософію Ф. Ніцше.

Есхатологічна тематика розроблялась західними богословами у гносеологічному та натуралістичному контексті (Тейяр де Шарден та Ренер), а також російськими ідеалістами (Бердяєв). Вона цікавила еkleктика Мережковського, знайшла відгук у світогляді нетрадиційних релігій (західнохристиянського та східнохристиянського взірця), а саме в західному окультизмі, теософії, вченні Живой Етики.

Уявлення про душу та її Долю були притаманні філософам епохи Відродження та Нового часу (Дж. Бруно, Р. Декарту, Г. В. Ф. Лейбніцу, Ф. Ніцше, Д. Юму, А. Шопенгауеру, М. Лоському та ін.). Філософи тих часів розмірковували про Душу Всесвіту (яка «складає» Долю всіх речей, «оживлює» матерію). Про це писав Дж. Бруно. Р. Декарт писав про Бога, а отже про Долю людських душ, які залежать від Творця. В своїх працях він окреслює думку про духовні та фізичні субстанції. Рух осмислюється автором як атрибут життя (в нашому контексті Долі всіх речей). У своїй праці він писав про душу, її Долю, яка розгортається по обидві сторони горизонту (у світі земному та небесному). У такий спосіб філософ стверджує тему безсмертної Долі душі. Філософська концепція Г. В. Ф. Лейбніца презентує розширену модель універсуму, оповідає про Долю монад земного та небесного буття.

Треба зазначити, що есхатологічна проблематика актуалізувалась також в ході історії розвитку екзистенційної філософії (у контексті її тлумачень як філософії Долі) представлена такими іменами як Мигель де Унамуно, С. Керкегор, Ж.-

П. Сартр, А. Камю, К. Ясперс, Ю. Мольтман, Р. Бульман, Р. Нибул та ін. У цьому сенсі слід згадати, що термін «екзистенціал» в науковий обіг був введений Гайдеггером. Екзистенціали віддзеркалюють модуси буття людської свідомості (вибір Долі, надія). Перший сформувався від терміну «exsistentia», тобто існування. Гайдеггер його тлумачить як «буття у світі». Під нашим кутом зору йде мова про життя як Долю (яка розгортається у земному вимірі). Ж.П. Сартр писав про екзистенційний індивідуалізм, про те, що людина сама обирає свою Долю (індивідуальне існування) та відповідає за неї.

У межах екзистенціалізму не можна не відмітити відомого філософа, який презентував есхатологію під кутом зору Біблії. Він вважав, що есхатологію не треба осмислювати у контексті космічних катастроф (в кінці історії світу). Її слід усвідомлювати як твое «тепер» (у вимірі індивідуальної відповідальності). Він писав про есхатологічний момент (подію Христа в конкретній людині), який потенційно присутній вже тут.

Есхатологічні уявлення видатного протестантського богослова Мольмана розкриваються у контексті його богослов'я надії. З точки зору мислителя, Біблія переповнена надією на майбутнє землі.

І.Б. Метц стверджував, що предметом есхатології повинні бути політичні утопії, гуманізація світу [4].

Філософська думка К. Поппера розкриває додаткові грані смислів в інтерпретаціях есхатології як логічного конструювання майбутнього (на засадах соціальної інженерії). В свою чергу О. Тоффлер вважав за необхідність культивування фабрик (утопій) [4].

Отже, зазначені вектори актуалізації та розкриття есхатологічної проблематики надають можливість говорити про широту та багатогранність вивчаемого явища. Безумовно, охопити одним дослідженням весь потенціал теми є неможливим, але розкрити додаткові грані та смисли есхатології (есхатології Долі) у контексті історико-філософського аналізу є цікавою і перспективною для нас спробою. Нашою метою стає необхідність розкриття смислового потенціалу есхатологічних тем та виробка авторської методології в їх осмисленні.

Есхатологія у контексті соціально-філософського дискурсу ХХ ст. Слід зазначити, що саме Г. Гегель ввів у соціально-філософський дискурс термін «кінець історії». У свою чергу його послідовник О. Кожев написав книгу про кінець історії та останню людину (в якій віддзеркалюються погляди першого).

З боку наукових спільнот дедалі спостерігається зацікавленість до есхатологічної проблематики (на межі ХХ- поч. ХХІ ст.). Сучасні дослідники звертаються до різних аспектів осмислення окресленої теми. З точки зору *соціально-філософського дискурсу* есхатологію розглядають під кутом зору уявлень про «кінець історії», її «зупинку». У його межах вчені виокремлюють різні види прояву філософської есхатології. Йде мова

про «есхатологічні утопії» та «апокаліптичний нігілізм». Так, Назаренко Марія Сергіївна (в своєму дисертаційному дослідженні «Есхатологія в соціально-філософському дискурсі ХХ століття») розкриває останні у їх зв'язку з класичною філософією та прадавніми модусами її прояву (такі як хіліазм та утопія) [4]. Автор розкриває «есхатологічні утопії» та акцентує увагу на їх соціальних функціях, аналізує постіндустріальний утопізм, проводить переосмислення понять «нація», «права людини», «демократія», «держава». «Апокаліптичний нігілізм» розглядає під кутом зору філософії Фрідріха Ніцше і Мартіна Гайдеггера. Акцентується увага на думці про те, що саме у просторі останньої закладаються базові теми есхатологічних уявлень та ідеї філософії постмодернізму. У межах останньої дослідниця розкриває три «прояви» концепції «кінця історії». По-перше, через осмислення постмодернізму як «миті» постісторії. У цьому ракурсі цікавими є роботи Дж. Ваттімо, Ф. Джеймсона, Ж.Ф. Ліотара. По-друге, через концепцію Ж. Деріди, Г. Дебор та ін.. У контексті нівеляції належного / суцього, роздумів про апокаліптичну «пустоту». По-третє, «кінець історії» розглядається через «діалектику бажання» та нового «віднайдення» відчуття «повноти буття». На цьому етапі авторських роздумів есхатологічна проблематика розкривається через звернення до філософії таких авторів: Ж. Батай, Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, С. Жижек та ін. Есхатологічна проблематика пронизує також футурологічні концепції (які стосуються постісторії). У цьому сенсі цікавими є роботи М. Маклюєна, О. Міценка, Е. Тоффлера.

Можливо говорити про теми, які культивуються у сучасній науковій свідомості, а саме про філософію есхатології. Простір її окреслюється різними дискурсами, які в тому чи іншому аспекті «торкались» кола есхатологічних тем та ідей. Серед них такі автори як: С. Аверінцев, С. Булгаков, О. Лосев, С. Хоружий.

До джерел, які віддзеркалюють есхатологію ХХ століття слід віднести також праці М. Бердяєва, А. Кураєва, М. Лоського, В. Розанова та ін.

У контексті роздумів про всесвітню філософію кризи західна парадигма культури презентує ряд відомих авторів, серед яких видатні дослідники ХХ століття: Г. Зіммель, К. Мангайм, Х. Ортега-і-Гассет, П. Сорокін, Е. Фромм, Й. Гейзінга, О. Шпенглер, К. Ясперс та ін. Есхатологічна проблематика сучасними дослідниками розглядається під кутом зору песимістичних та катастрофічних настроїв, які присутні у працях останніх.

У контексті продовження та переосмислення роздумів про «кінець історії» слід підкреслити значущість праць таких авторів: І. Валерстайна, С. Хантінгтона, В. Малахова та ін. Додатково слід підкреслити, що історично сформувались есхатологічні світоглядні моделі у просторі яких історія розглядається як поступово розгортаючий процес розвитку людини, суспільств, культур, цивілізацій. Відомі концепції (культурно-історичних типів) М. Данилевського, О. Шпенглера,

К. Леонтьєва, О. Тойнбі актуалізують смислове навантаження есхатологічної проблематики, презентують черговий вимір можливого осмислення теми дослідження.

Неможливо оминати увагою і історію української філософії. Так, відомо, що есхатологічні теми присутні у вченні Г.С. Сковороди, у працях П. Куліша та М. Костомарова. Вони отримали своє втілення в працях М. Бердяєва.

Таким чином, есхатологічна проблематика стає одною із цікавіших напрямків досліджень із філософії, богослов'я, соціальної філософії, культурної та філософської антропології, теоретичної психології, культурології, екології та ін. Як наслідок, культивуються такі підходи: історико-філософський, метафізичний, теологічний, соціологічний, історико-культурний, які узяті окремо розкривають певну грань феномену есхатології, тобто неприйнятні на сучасному етапі пізнання. Існує необхідність взаємоузгодження дослідницьких підходів на рівні пошуку метасвітогляду. Одним з перших на меті стає подолання вузько дисциплінарного підходу та культивування шляху до виробки «нової есхатологічної парадигми», створення метаконцепції есхатології Доли.

Есхатологічна проблематика має багаторакурсний характер дослідження есхатологічних ідей в різних контекстах: міфологічному, релігійному, філософському, езотеричному, психологічному та ін. Як наслідок, необхідний точний вибір смислового напрямку дослідження, встановлення його змістовних рамок та теоретичних принципів. Теоретичні ракурси існуючих підходів спеціалізуються на певному аспекті проблеми та культивують індивідуальну інтелектуальну модель, свою термінологію та методологію. На цьому ґрунті виникає необхідність здійснення спроби цілісного розширеного аналізу есхатології, розробки інтегруючої концепції, яка розкриває суть проблем есхатологічного спрямування. Зазначені вище теоретичні напрямки визначають місце нашого дослідження в складному просторі існуючих концепцій та формують відповідні «вузли» у виборі авторського смислового ракурсу.

«Есхатологічна історіософія»: у просторі існуючих інтерпретацій. Слід підкреслити, що сучасні дослідники розкривають окремі грані феномену есхатології. Це свідчить про актуальність теми, яку кожен дослідник перевідкриває (під кутом зору окремої галузі знання). Так, Р.С. Гранін в роботі «Эсхатология в учениях русских религиозных философов второй половины XIX - первой половины XX века» висвітлює дослідницький погляд на есхатологічну проблематику. Він виокремлює «загальну» (світову, тобто історичну) есхатологію [2]. В її простір входять історіософські концепції та космогонічні уявлення про буття (сфера онтології). Засадами «індивідуальної» есхатології для автора стають екзистенційно-антропологічні міркування про кінець людського буття. В епіцентр уваги дослідника потрапляє термін «смерть», тобто

під таким кутом зору пропонується філософське осмислення людського існування. У душі роздумів Сократа автор пропонує розглядати смерть як ключовий елемент світогляду та життя. В свою чергу (дослідник відмічає) кожний тип світогляду осмислювався у стародавні часи як певний вид есхатології (його еволюції), віддзеркалював окремий погляд на характер вічності та природу часу. Індивідуальний вимір есхатології (один з його аспектів, як інше осмислення людської смертності) набуває нового звучання на початку ХХ-го століття у межах філософської антропології та екзистенціалізму.

Есхатологічна проблематика тлумачиться у Ж.П. Сартра та А. Камю у душі атеїстичної гілки їх філософії. Філософську думку К. Ясперса та М. Бердяєва займала християнська есхатологія. Останній пропонував екзистенційно-метафізичне розуміння есхатології, яке презентувало «есхатологічну метафізику» не в історичному світлі, а онтологічному, гносеологічному її осмисленні. У М. Бердяєва есхатологія стає свого роду методом філософського пізнання меж людської екзистенції. У душі останнього (під кутом історичного зрізу) тлумачить есхатологію і Д. С. Мережковський (як метод релігійно-історичного пізнання). Він осмислює всесвітню історію у контексті вічності. З нашого боку слід відзначити, що аспекти, які ми зустрічаємо у філософії різних авторів, дослідницькій літературі лише загострюють проблему всебічного осмислення есхатології, презентують багатоаспектність її розгляду. Крім того, актуалізують переосмислення смислового навантаження есхатології (кола її засадничих концептів). Отже, Р. Гранін досліджує есхатологічну проблематику у контексті філософії історії. Серед авторів до яких він звертається такі: М. Бердяєв, В. Соловйов та ін. Тема есхатології розкривається через поняття «боголюдство», «філософії всеєдності», «софіологія». У В. С. Соловйова есхатологічні мотиви пов'язані з історією, з буттям як всього людства, так і з індивідуальними долями людей. Мислитель пов'язував мету життя людства з метою життя окремої людини. Індивідуальний вимір трансформується в загальний. М. Бердяєв у своїй філософській думці схилився до філософії історії, її проблем [2].

Таким чином, есхатологічна проблематика йде в унісон з історією (історіософією). Окреслені філософи обґрунтовували зв'язок історіософії з есхатологією, відстоювали точку зору, що історія має сенс, який сягає за її межі та передбачає її кінець. У цьому сенсі філософія історії тільки тоді є справжньою, на думку авторів, коли стає філософією історії есхатологічною. У релігійному зрізі історіософія поступово перетворюється в історіодіцею (у контексті виправдання історії під лінзами апокаліптики, тобто розумів про останні часи земної історії, які втілюють божественне втручання). С. Н. Булгаков апокаліптично визначав всю людську історію. Есхатологічне (апокаліптичне сприйняття історії) було завжди пов'язано з утопічними і месіанським світовідчуттям.

Так, Г. В. Флоровський стверджував, що мотив «мрійливості» та утопічності завжди був притаманний російській філософії. В свою чергу утопії породжують появу антиутопій [2].

Таким чином, есхатологічна проблематика тісно пов'язується з утопіями, історіософією. Осмислення останніх дозволяє розкрити самотність, засадничі риси релігійно-філософської самосвідомості, спонукають звернення до різноманітних інтерпретацій проблеми есхатології (утопії як її трансформації). Додатково підкреслимо, що цей ракурс достатньо широко представлений в працях С. Аверінцева, К. Барта, М. Бердяєва, С. Булгакова, Р. Бульмана, М. Дебольського, Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, С. Керк'єгора, Р. Дж. Коллінгвуда, М. Костомарова, Й.Б. Меца, Г.Сковороди, В. Соловйова, Ф. Шлейєрмахера, Г.Флоровського, К.Г. Юнга.

Інші автори в своїх дослідженнях розглядають утопію як суттєвий елемент культури (соціуму). Останній формує соціально-культурне середовище, суспільний устрій, який оточує людину. Йде мова про праці: А. Володіна, К. Манхейма, Е. Баталова, Ф. Хайєка, В. Швирьова, та ін.

Дослідження О. Барабаша, Т. Горбаченко, В. Горського, С. Кримського, М. Поповича, В. Табачковського також розкривають проблему історіософської есхатології.

Цінним для нас є те, що під кутом зору роздумів окреслених авторів есхатологія репрезентована не тільки як вчення про останні часи, про кінець світу (у нашому сенсі про Долі світу), або передбачення вселенських катастроф майбутнього, але і як проблема, впевненість в можливість подолання певних протиріч історії (у відновлення духовності, у можливість «конструювання» та втілення у життя нового типу світогляду).

Таким чином, ми бачимо, що тема Долі цікавить та привертає увагу мислителів всіх часів та напрямів. В такий спосіб поступово формується простір наших інтелектуальних розвідок.

Список використаних джерел

1. Глазков, А.П. 2014, *Эсхатологическая историософия русской философии XIX - первой половины XX века*. Автореферат диссертации доктора философских наук, Российский университет дружбы народов, Москва.
2. Гранін, Р.С. 2014, *Эсхатология в учениях русских религиозных философов второй половины XIX - первой половины XX века*. Диссертация кандидата философских наук, Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, Москва.
3. Компанієць, Л.В. 2015, *Філософсько-релігійозна рецепція реінкарнації у містичному просторі культури*. Диссертация доктора философских наук, Институт философии имени Г.С. Сковороды НАН Украины, Київ.
4. Назаренко, М.С. 2011, *Есхатология в социально-философскому дискурсе XX столетия*. Диссертация доктора философских наук, Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Київ.
5. Пиндар, 1827, *Олимпийские оды*, пер. И. Мартынов, Чоро, Санкт-Петербург.
6. Сведенборг, Э. 2001, *Земли во Вселенной*, пер. Д. Васильев, Полиграфист, Днепропетровск.
7. Сведенборг, Е. 1993, *Про небеса, про світ духів і про пекло*. Україна Київ:, 336 с.

8. Сведенборг, Е 2007, *Про Останній (страшний) Суд: Тлумачення на пророцтві*, СПОЛОМ, Львів.
9. Яковлев, АА (ред.) 1990, *Сумерки богов*, Политиздат, Москва.
10. Фукуяма, Ф 2005, *Конец истории и последний человек*, АСТ:Ермак, Москва.

References

1. Glazkov, AP 2014, *Eskhatologicheskaya istoriosofiya russkoy filosofii XIX - pervoy poloviny XX veka. Avtorefat dissertatsii doktora filosofskikh nauk*, Rossiyskiy universitet druzhby narodov, Moskva.
2. Granin, RS 2014, *Eskhatologiya v ucheniyakh russkikh religioznykh filosofov vtoroy poloviny XIX - pervoy poloviny XX veka. Dissertatsiya kandidata filosofskikh nauk*, Rossiyskaya akademiya narodnogo khozyaystva i gosudarstvennoy sluzhby pri Prezidente Rossiyskoy Federatsii, Moskva.
3. Kompaniets', LV 2015, *Filosofs'ko-religioznava retseptsiya reinkarnatsii u mistichnomu prostori kul'turi. Disertatsiya doktora filosofskikh nauk*, Institut filosofii imeni G.S. Skovorodi NAN Ukraini, Kiev.
4. Nazarenko, MS 2011, *Yeskhatologiya v sotsial'no-filosofs'komu diskursi KHKH stolittya. Disertatsiya doktora filosofskikh nauk*, Natsional'nyy pedagogichniy universitet imeni M.P. Dragomanova, Kiev.
5. Pindar, 1827, *Olimpiyskiye ody*, per. I. Martynov, Choro, Sankt-Peterburg.
6. Sведенborg, E 2001, *Zemli vo Vselennoy*, per. D. Vasil'yev, Poligrafist, Dnepropetrovsk.
7. Sведенborg, Ye 1993, *Pro nebesa, pro svit dukhiv i pro peklo*, Ukraina, Kiev.
8. Sведенborg, Ye 2007, *Pro Ostanniy (strashniy) Sud: Tlumachennya na prorotstvi*, SPOLOM, L'viv.
9. Yakovlev, AA (red.) 1990, *Sumerki bogov*, Politizdat, Moskva.
10. Fukuyama, F 2005, *Konets istorii i posledniy che-lovek*, AST:Yermak, Moskva.